

THE AFGHAN INVASION OF IRAN AND ITS CONSEQUENCES (1721-1730 YEARS)

Oktam Menglievich Karimov

Senior Lecturer

National University of Uzbekistan

Tashkent, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: Afghans, Iranians, Turks, Safavids, Takhmasp II, Shah Sultan Hussein, Mir Mahmud, Isfahan, Shiraz, Tabriz, Mozandaran.

Abstract: This article provides information about the Afghan invasion of Iran.

Received: 09.06.24

Accepted: 11.06.24

Published: 13.06.24

АФГОНЛАРНИНГ ЭРОНГА БОСҚИНИ ВА УНИНГ ОҚИБАТЛАРИ (1721-1730 ЙИЛАР)

Ўктам Менглиевич Каримов

Катта ўқитувчи

Ўзбекистон Миллий университети

Тошкент, Ўзбекистон

МАҚОЛА ҲАҚИДА

Калит сўзлар: Афгонлар, эрон, турклар, Сафавийлар, Тахмасп II, шоҳ афгонларнинг эронга босқинчилик юриши Султон Ҳусайн, Мир Махмуд, Исфохон, Ҳақида маълумотлар баён этилган. Широз, Табриз, Мозандарон.

АФГАНСКОЕ ВТОРЖЕНИЕ В ИРАН И ЕГО ПОСЛЕДСТВИЯ (1721-1730 ГОДЫ)

Октам Менглиевич Каримов

Старший преподаватель

Национальный университет Узбекистана

Ташкент, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: Афганцы, иранцы, турки, Сефевиды, Тахмасп II, Шах Султан представлена информация об афганском

Хусейн, Мир Махмуд, Исфахан, Шираз, вторжении в Иран.
Тебриз, Мозандаран.

КИРИШ

XVII асрнинг охирларида сиёсий ва иқтисодий жиҳатдан Эрондаги Сафавийлар давлатида ички кучлар ва ташқи давлатлар таъсирида заифлашув жараёни бошланган эди. Бу куйдагиларда намоён бўлмоқда эди. Сулаймоншоҳ (1666-1694 йишлар ҳукмронлик қилган) даврида ўрта осий хонликлари эроннинг шарқида хужумлар уюштиришганда жиддий қаршиликка учрамадилар. Голландияликлар эса форс кўрфазидаги Кешм оролини эгаллаганда эрон давлати тарафидан керакли равишда ҳарбий қаршилик кўрсатилмади. Усмонли турк султонлигининг сиёсий, диний ва ҳудудий даъволари, Россия империясининг кавказдаги сиёсати ва каспий денгизига чиқиш ҳаракатлари ҳамда инглизларнинг эрон ички ишларига аралашуви, албатта ташқи сиёсий кучлар натижаси эди.

АСОСИЙ ҚИСМ

Сафавий ҳукумдорларининг давлатни бошқаришдаги лаёқатсизлиги, сарой амалдорлари ва диний уламолар ўртасидаги келишмовчиликлар, ҳар хил гуруҳларнинг бир бири билан, ўзаро курашлари натижасида мамлакат заифлаша бошлади. Бу пайтга келиб, куриқликдаги савдо йўллари аҳамияти камайиб, Европа давлатлари асосан денгиз йўли орқали Ҳиндистонга Африкани айланиб ўтиш орқали янги савдо йўлини кашф қилдилар. Мана шу омиллар шоҳнинг хазинасига келаётган даромадларни камайтирди.

Дехқонларнинг ҳўжалик юритиши қийинлашиб, аҳволи оғирлашиб, қашшоқлашиб қолди. Айниқса шоҳ Султон Ҳусайн (1694-1722 йишлар ҳукмронлик қилган) даврида солиқларнинг 3 бараваргача оширилиш оқибатида ёрқин сезила бошлади.

“XVIII асрнинг бошларида Эроннинг кўпгина ички вилоятларида халқ норозиликлари ва қўзғолонлар бирданига мунтазам тус олди”.

Сафавий давлатига тобъе ўлкалардан бўлган Кандаҳорда яшовчи афғонларнинг йирик қабиласи бўлмиш гилзайлар эронликларнинг кучсизлигидан фойдаланган Мир Махмуд бошчилигида 10 минглик қўшин 1720 йилда Сеистон вилоятига бостириб киради ва Кермон шаҳрини эгаллайди. Форс вилоятининг ҳокими Лутф Али Хон бошчилигидаги шоҳ қўшини Мир Махмуд бошчилигидаги афғонларни тор мор келтирди. Мир Махмуд Кандаҳорга қочишга мажбур бўлди. Лутф Али Хоннинг саройда обрўсининг ошиб кетишидан кўрққан душманлари уни ҳибсга олдиришди ва аскарларини тарқатиб юборишди.

1721 йилда афғонларнинг гилзай, абдали ва бошқа қабилалари ҳамда белужлар Мир Махмуд бошчилигида 30 минг қуролланган отлик қўшин билан Эрон Сеистонига

бостириб кирди. 1722 йилнинг январ ойида Кермон шаҳрини эгаллаб, талон тарож қилди. Язд шаҳрини қамал қилдилар, лекин эгаллай олмадилар. Чунки, уларнинг қўшини шаҳарларни қамал қилишга мослашмаган эдилар.

Афғонлар Язд шаҳрини олишдан воз кечиб, 1722 йил 8 март куни Исфаҳон шаҳрига қараб юрдилар. Исфаҳон шаҳридан 25 км шарқда жойлашган Гулнобод қишлоғи яқинида шоҳнинг 50 минглик қўшинини тор мор келтирдилар. Шоҳ қўшини енгилишининг асосий сабаби: шошилиш равишда шаҳар атрофидан йиғилган кўнгиллилардан ташкил этилгани ва тўғри келган қуроллар билан қуроллангани ва тайёргарликсиз жангга кирганлигидир.

“Нихоят, 1722 йил 22 октябрда шоҳ Султон Ҳусайн Мир Махмудга Исфаҳон шаҳрини топширди, сарой аёнлари билан бирга унинг лагерига келди ва шоҳлик тожини тақдим этди”. Шундан сўнг Мир Махмуд ўзини Эрон шоҳи деб эълон қилди.

1722 йилнинг июнь ойида афғонлар Исфаҳон шаҳрини қамал қилганда шоҳ Султон Ҳусайннинг ўғли Тахмасп эроннинг шимолий вилоятига қараб қочади. Афғонлардан норози бўлган аҳоли қатлами Тахмасп атрофида йиғила бошлайди. Тахмасп ўзини шоҳ деб эълон қилади. Лекин Тахмасп афғонларга қарши кураш учун етарли қўшин тўплай олмади.

Бу пайтга келиб, Россия Кавказ орти ва Эронга нисбатан ўз сиёсатини фаоллаштира бошлади. Пётр I ни кўп йиллардан бери Эрондаги ҳолат қизиқтириб келаётган эди. 1717 йили Пётр I нинг кўрсатмасига биноан, Сафавийлар давлатининг ҳақиқий ҳолатини ўрганиш ва савдо сотиқни йўлга қўйиш учун “Артемий Волынский бошчилигидаги элчилар ҳайъати Исфаҳонга келади”. Сафавийлар давлатининг аҳволи ҳақида ўрганиб, Пётр I га хабарнома юборади.

1722 йил Пётр I Астраханга келади ва денгиз орқали Доғистонга ўтади. Доғистонга келишининг асосий сабаби: рус савдогарларининг Шамахда лезгинлар тарафидан талон тарож қилиниши ва кавказ христианлари бўлмиш грузин ва арманларни ҳимоя қилиш эди. 1722 йил сентябр ойида Дарбантни эгаллайди ва Астраханга у ердан Петербурга қайтади. 1723 йилнинг ёзида руслар Бакуни эгаллайди. Пётр I Астраханда бўлган вақтида ғилонликлар афғонларга қарши курашда ёрдам сўраб мурожаат қилади. Бунга жавобан у иккита батальонни ёрдамга жўнатади. Юборилган кўмак Энзели ва Решт шаҳарларини эгаллайди. Россия кавказга қилган юришларида авалламбор ҳарбий-стратегик ва савдо сотиқни йўлга қўйиш мақсадларни кўзлаган эди.

Сафавийлар давлатининг заифлашганидан фойдаланиб Усмонлилар давлати эронга уруш эълон қилади. 1723 йил баҳорида турклар Грузияга бостириб киради ва Тбилисини

эгаллайди. Бундан хабар топган Тахмасп Россияга Исмоилбек бошчилигидаги элчини юборади. 1723 йил 23 сентябрда Петербургда Россия ва Тахмасп ўртасида шартнома тузилади. Шартномага мувофиқ Пётр I афғонларни эрондан қувиб чиқишга ва Тахмаспни Эрон тахтига ўтказишга ваъда беради. Тахмасп эса Дарбантни, Бакуни каспий бўйи вилоятларини ва эронинг Ғилон, Мозандарон ва Астробод вилоятларини Россияга таркибига ўтишига рози бўлади.

Русларнинг Бакуни эгаллаши, Россиянинг Тахмасп билан тузган шартномаси Туркия ва Россия муносабатларининг ёмонлашувига олиб келди.

Турклар Грузияни ишғол қилгандан кейин эроннинг шимолий шарқида жойлашган Керманшоҳ шаҳрини эгаллайди. Қарши тарафлар эронга нисбатан бир бирини таъсирини камайтириш учун ҳаракат қила бошлайдилар. 1724 йилнинг июнь ойида турклар ва руслар ўртасида келишувга эришилади. Унга кўра, Тахмасп Россия ўз таркибига қўшиб олишига рози бўлган вилоятлар. Туркларга Кавказорти давлатларининг бир қисми, эроннинг шимолий-ғарбий вилоятлари Озарбайжон ва Курдистоннинг Керманшоҳ ва Ҳамадон шаҳарларидир. Агар Тахмасп бу шартларга кўнса турклар ва руслар унга ёрдам берадиган бўлишди. Рози бўлмаса тахтга бошқа шохни ўтказиш таҳдиди билан чиқдилар.

Усмонли турк қўшинлари 1724 йил Ҳамадон шаҳрини олгандан кейин шаҳарни бир қисмини вайрон қилдилар ва қаршилик кўрсатган аҳолини ўлдирдилар. Табриз, Ҳамадон ва Қазвин шаҳарлари бўйсундирилгандан сўнг, турклар Исфаҳон шаҳрига томон ҳаракатландилар.

Афғонларнинг Эрондаги аҳволи тобора оғирлашаётган эди. Эрон халқи афғонларга қарши қаттиқ қаршилик кўрсатишда давом этарди. 1725 йилнинг феврал ойида Махмуд буйруғига кўра Исфаҳон шаҳри аҳолиси қатл қилинди. Сафавийлар сулоласининг эркакларининг ҳаммаси қатл қилинди. Фақат Ҳусайн шох ва унинг кичкина фарзандлари омон қолдирилди. Махмуднинг шафқатсизлигидан нафақат эронликлар балки, афғонлар ҳам жабрландилар. Махмудга қарши бўлган гуруҳлар тил бириктириб, фитна уюштирдилар ва уни қатл қилдилар. Афғонлар тахтга Мир Махмуднинг амакиваччаси Ашрафни ўтказдилар ва Эрон шохини деб эълон қилдилар. У Мир Махмуд шохдан кўра нозикроқ сиёсатчи эди. Фақат афғон қабилаларининг кўмаги ёрдамида Эрон устидан ҳокимиятини мустаҳкамлаш мумкин эмаслигини тушунди. Мир Ашраф шох ўз армиясида интизом ўрнатди, ерли аҳолига қарши талончилик ва зўравонликни тўхтатди ва Эрон зодагонларини ўз томонига оғдиришга ҳаракат қилди. Унга қарши бўлган амирларни қатл эттирди. Уларни мол мулкини мусодара қилди. Шу йўл билан хазинани тўлдирди.

Сафавийлардан бўлган шоҳ Хусайн қизига уйланди. Сафавийлар хонадонига хазинадан катта маблағ ажратди. Лекин бу билан у афғонларни ўзидан узоқлаштирди.

Мир Ашраф шоҳ ўз мавқеини мустаҳкамлагандан сўнг 1726 йилда афғон қўшини бошида, ўша пайтгача бутун шимоли-ғарбий Эронни Қазвин, Табриз ва Ҳамадон шаҳарларини эгаллаб олган ва Исфаҳонга қараб келаётган Усмонли туркларига қарши чиқди. Бир қатор жанглардан сўнг Ашраф шоҳ турк қўшинини Кермоншоҳда мағлубиятга учратди. 1727 йил сентябрда Мир Ашраф шоҳ Усмонли империяси билан тинчлик битимини (Ҳамадон шартномаси) тузди, унинг шартларига кўра Озарбайжон, Курдистон, Хузистон, шунингдек Марказий эроннинг бир қисми Зэнжон ва Техрон турк султонлигига ўтди. Мир Ашраф шоҳ турк султони Аҳмед III ни бутун мусулмон суннийлар халифаси деб тан олди. Турк султони эса Мир Ашраф шоҳни эрон шоҳи дея эътироф этди.

Эроннинг шимолида Мозандаронда 1722 йилда ўзини янги шоҳ деб эълон қилган Хусайннинг ўғли Сафавий Шаҳзода Тахмасп II ўз мавқеини мустаҳкамлай бошлади. Афғонлар ва туркларнинг сиёсатидан норози бўлган эрондаги халқлар Тахмасп II атрофида бирлаша бошладилар. 1726 йилда истеъдодли ҳарбий қўмондон Нодиркули катта ҳарбий куч билан Мозандаронга ёш Тахмасп II нинг хизматида келди.

Нодиркули Тахмасп II томонидан қўшининг бош қўмондони этиб тайинланди ва давлатни бирлаштириш учун муваффақиятли курашни бошлади. Нодиркули Сестон ва Хуросонни бўйсундирди ва Хиротга қарши муваффақиятли юриш қилди. Нодиркулининг ҳарбий ютуқлари афғон ҳукмдори Мир Ашраф шоҳни хавотирга солди. 1729 йил август ойида Мир Ашраф 30 000 кишилик қўшин билан Исфаҳондан шимолга юриш қилди.

1729 йил 2 октябрда Дамғон ёнида Нодиркули Мир Ашрафнинг кучларини мағлуб этди. Афғонлар мағлубиятга учради ва Исфаҳонга чекинди. Нодиркули чекинаётган душманни таъқиб қила бошлади ва 29 ноябр куни Мурчехурт қишлоғи яқинидаги жангда унга иккинчи мағлубият келтирди. Мир Ашраф Исфаҳонни тарк этиб, Шерозга чекинди. Тахмасп II пойтахтга кириб тахтга ўтирди. Шу йилнинг декабр ойида Нодиркули шоҳни пойтахтда қолдириб, афғонларнинг мағлубиятини якунлаш учун Шерозга юриш қилди. Шероз жангида Мир Ашраф шоҳ батамом тор мор этилди. Чекиниш давомида Мир Ашраф шоҳ совук, очлик ва у босиб ўтиши керак бўлган ҳудудлар аҳолисининг душманлиги, унинг кучларини тарқатиб юборди ва у хазинасини ташлаб кетишга мажбур бўлди. Мир Ашраф шоҳ Форс вилоятидан чекинаркан, 1730-йилда Қалот хони Мир Муҳаббатхон Балуж томонидан асирга олинди ва қатл этилди. Шунинг билан афғонлар эрондан бутунлай қувиб чиқарилди.

ХУЛОСА

Афғонларнинг эрондаги ҳукмронлиги даврида ички ва ташқи савдо тўхтаб қолди. Дехқонлар, ҳунарманлар ва қосибларнинг ишлари орқага кетди. Кўп шаҳар ва қишлоқлар айниқса Исфажон шаҳри талон тарож ва босқинлар оқибатида вайрон бўлди. Натижада маҳаллий аҳолининг афғонларга нисбатан нафрати кучайди.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Иванов М.С. Очерк истории Ирана. 80-бет.